

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Stora nordiska kriget som ideologiskt tilltal

Peter Ericsson, *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Diss, Studia Historica Upsaliensia 202, Uppsala 2002. 314 s.

Böcker skrivs för att läsas från början till sista sidan, men läsaren är som bekant ett trolöst stycke. Peter Ericssons doktorsavhandling om statsmaktens ideologiska tilltal under stora nordiska kriget inbjuder till att om inte läsas så åtminstone kommenteras med början i de intellektuellt stimulerande avslutande reflektionerna. Efter Karl XII:s död 1718 tog "en huggsexa" om makten vid. Man har kallat detta för en revolution men Ericsson gör en annorlunda lokalisering av det revolutionära, nämligen i Karl XII-tidens utveckling som var en följd av de extrema krigsansträngningarna. Den gamla eliten, och inte bara den utan ståndssamhället som sådant, ifrågasattes, och efter kungens död kan vi lägga märke till en "feodal reaktion", något som enligt Ericsson klart framgår av innehållet i de nya adelsprivilegier som antogs. Man ville återfå allt det som gått förlorat i det karolinska enväldet i allmänhet och under krigsåren i synnerhet.

Förlorarna var i främsta rummet bönderna som i den stora resursmobiliseringen hade fått sina positioner stärkta när allas likhet inför krigets krav och en jämlik fördelning av bördorna betonades. Relationen regent och undersåtar kom därmed att överskugga alla andra som den i särklass viktigaste. Alla inordnades oberoende av ståndstillhörighet i en patriotisk gemenskap. Karl XII hade inlett "en social revolution, i statens och krigets namn". Bönderna kämpade efter kungens död för att bibehålla sina nya rättigheter och hade inte heller något intresse av en svag kungamakt. Det var kungen, och utöver honom ingen, som hade kapacitet att beskydda inte bara rika utan också fattiga.

Det var således erfarenheterna från den stora resursmobiliseringen från och med år 1700 som utgjorde den erfarenhetsbakgrund de olika samhällsgrupperna agerade utifrån. Ericsson uppfattar det inte som meningsfullt att se krigsperioden som "en bisarr parentes" i svensk historia. Han motiverar övertygande valet av undersökningsobjekt med att bärande samhälleliga strukturer och grundläggande tankegångar bäst synliggörs i tider av stark påfrestning. Han väljer därför att studera en extrem stat, den svenska makt- eller militärstaten, i en extrem situation, ett långvarigt krig med många motståndare i vilket rikets ställning som europeisk stormakt ifrågasattes. Det svenska riket i krig erbjuder oss ett exempel på den absoluta staten under ett synnerligen starkt tryck. Militärstaten, där allt är underordnat krigets behov, kan i likhet med maktstaten ses som en webersk

idealtyp som aldrig materialiseras i historien i renodlad form. Men den svenska staten kom under stora nordiska kriget mycket nära.

Avhandlingens övergripande syfte är att klarlägga statens ideologiska insatser under stora nordiska kriget. Syftet konkretiseras i två delfrågor som gäller de olika ideologiska tilltal som användes och hur dessa var logiskt kopplade till varandra. Fokus är således på avsändaren och det emanerande budskapet och inte på kanaler, mottagare, effekt eller återkoppling.

I sin problematisering sammanför Ericsson två entiteter som var för sig åsamkat historiker och andra forskare åtskilligt med huvudbry. Stat och ideologi; vad står de för i Ericssons undersökning?

Kriget var förändringens drivkraft och ursprung. Krigsbördorna och deras hantering bildar utgångspunkt i avhandlingen. Den absoluta staten var en producent av organiserat våld, involverad i krigföring med andra liknande statsbildningar och karaktäriserades av sina väpnade styrkor och sin resursmobilisering för krigföring. Statens makt växte inte minst i termer av effektiv organisation, men absolutismen var ändå mer av program och ambition än realitet.

Ericssons statsuppfattning är starkt beroende av historiematerialistisk tradition. Den absoluta staten hade sin sociala bas på "ett mycket övergripande plan" i feodalklassen med ämbetsmännen som kungamakts "kanske allra viktigaste bas" (s 211). Ericsson uppfattar den absoluta staten som en allians mellan kungamakt och feodalklass. Staten var ett redskap för exploatering av befolkningens flertal. Ericsson fränkänner därmed inte kungamakten ett mått av självständighet och ett manöverutrymme i ett samhälle som var präglad av klassmotsättningar. Hur stort det var varierade situationsbundet och från en stat till en annan.

Absolut stat i Sverige hade en kryddning som var speciell. Svenska särdrag utgjorde adelns svaghet och böndernas styrka. Det var bönderna som kontrollerade lejonparten av resurserna. Staten måste därför etablera och upprätthålla en direkt relation med dem, en omständighet som paradoxalt nog bäddade för en högre grad av exploatering än i andra länder med en starkare samhällselit. Sverige var en typisk konglomeratstat där de sammanförda territorierna styrdes enligt olika uppsättningar regelverk. Inom det svenska väldets gränser saknades inte områden där adeln var stark och borgerskapet rikt. Ericssons undersökning fokuserar därför i praktiken förhållandena inom det svensk-finska kärnområdet, särskilt dess västra delar, en omständighet han tydligare kunde ha understrukt.

Ericsson ser en "grundläggande motsättning mellan stat och samhälle, och mellan kung och allmog" i en feodal samhällsordning. Motsättningen var strukturell och kriget var rent principiellt aldrig i allmogens intresse. Men allmogen som levde i lokalt avgränsade gemenskaper, lokalsamhällen, stod i en dialog med statsmakten i "ett fortgående samtal" eller i "en explicit eller implicit förhandling" kring i synnerhet resursuttagets storlek och former. Detta var "det feodala

kontraktstänkandet" som grundade sig på "den ojämlika ömsesidigheten" och där utlagor balanserade beskydd (s 231). Vardera parten erkände styrkan hos den andra och noterade varandra som subjekt med en kompetens att ingå avtal. De två lärde sig också att läsa varandra.

I bakgrunden fanns från statsmaktens sida möjligheten att påtvinga den starkas vilja med hjälp av våld. Den svagare parten kunde ty sig till olika former av motstånd i en repertoar som inbegrep allt från vardagsmotstånd till våldsamma protester eller uppror. Det sistnämnda alternativet var dock teoretiskt i en så välorganiserad statsbildning som den svenska. Från vardera sidan sökte man gränsen där det möjliga förbyttes i sin motsats.

Maktförhållandet var således asymmetriskt, det fanns en klassbaserad överhet i strukturell motsättning till allmogundersåtar, men den politiska kulturen präglades det oaktat av ett ömsesidighetstänkande, ett kontraktförhållande. Hur skall detta uppfattas? Här är Ericsson otydlig i sitt tänkande och oklar i sin positionering i förhållande till historiematerialistisk teori. Det är tacknämligt med forskare som tänker i egna banor i förhållande till traditioner, men detta redovisas med fördel kontrastivt.

Var ömsesidighetsdiskursen förenlig med undersåtarnas intressen? Fanns det ett alternativ till en underordning som gav beskydd, låt vara till ett (alltför) högt pris? Var den absoluta staten som fenomen i grunden oförenlig med de underordnade klassernas intressen, eller var det bara den resursslukande krigspolitik som var det? Ett jakande svar på den sistnämnda frågan för över i en diskussion huruvida kriget var oupplösligt förknippade med den aktuella formen för statlig organisation eller inte.

Min egen syn är att böndernas och statens intressen var förenliga, men bara till en viss gräns. Det fanns konflikt men detta utslöt inte ett gemensamt intresse. De två subjekten överhet och undersåtar kan lämpligen till sina intressen beskrivas som två cirklar med en till en del gemensam yta. Hur stor den var i olika situationer är något som återstår att bestämma empiriskt.

Parternas styrka vilade i sista hand på det (o)uttalade hotet om våld. Men Ericsson menar att en regim aldrig utslutande kan bygga sin existens på våld. Ett renodlat fysiskt tvång ger ingen hållbar grund. Vad finns det för andra möjligheter? I Ericssons studie uppmärksammas det ideologiska tilltalet. Våldet tvingar i direkta termer fram ett önskat beteende medan tilltalet indirekt syftar till samma sak, det vill säga som en frukt av subjektets egen vilja. I den svenska avrigssträngningarna betingade extremsituationen tydliggjordes det ideologiska tilltalet till sina funktioner och uttrycksformer och villkoren för historikerns studium är följaktligen optimala.

Centralt i undersökningen står således det teoretiska begreppet "ideologiskt tilltal". Ericsson definierar ideologi som "de språkliga uttryck med vars hjälp människor konstitueras som socialt handlande subjekt". Det ideologibegrepp som

elaboreras och kommer till användning i avhandlingen är mycket brett och står för något mycket grundläggande i formandet av människors världsbild och handlingsberedskap. Ericsson utgår ifrån att människan förstår och relaterar sig till sin omvärld genom kommunikation med andra och i språkburna tankeprocesser där språket är genomsyrat av ideologi. Eftersom fördelningen av de materiella och mentala resurserna i varje samhälle präglas av ojämlikhet är förhållandet mellan människa och samhällelig omgivning alltid ideologiskt till sin karaktär. Ideologier består således av ett språkligt material från vilket människans subjektivitet formas i social interaktion. Samhället och människan producerar varandra. Ideologierna verkar som ett slags språkliga tilltal. Detta tilltal kan människan acceptera, det vill säga internalisera, alternativt förkasta. En del människor äger en större öppenhet än andra. Resultatet är på individnivå en människa som kan fungera socialt.

Statsmakten formade inte en subjektivitet från grunden utan dess tilltal omformade subjektiviteten i linje med krigets krav. Ericsson markerar dock tydligt att han inte avser att studera i vilken grad och i vilka former de statliga tilltalen internaliserades. Han inskränker sig till att undersöka de språkliga utsagor som kan konstituera ett medvetande. Statsmakten under den absoluta statens tid var ett starkt ideologproducerande centrum, men inte allenarådande. De statliga tilltalen utgjorde endast en "mindre del av den samlade ideologiska diskursen".

I sin redogörelse för forskningsläget är Ericsson påfallande Uppsalacentrerad, vilket är i hög grad motiverat eftersom han historiografiskt är en god representant för den såväl långa som vitala forskningstradition kring den tidigmoderna svenska militärstaten som finns vid Uppsala universitet. Jag kan ändå inte värja mig för intrycket att han i sin forskningslägesbeskrivning kunde ha behandlat andra forskarmiljöer och i sammanhanget tunga namn som Antti Kujala, Olle Larsson, Martin Olin och Märten Snickare med större generositet.

I fyra långa huvudkapitel studeras fyra kategorier av tilltal och hur dessa är interrelaterade: det religiösa, retoriska, materiella och det beskyddande tilltalet. Det första konstituerade en undersåte, det andra förklarade krigets nödvändighet, det tredje angav i ljuset av fördelningen av krigsbördorna det eftersträvsvärda och i det fjärde definierades kungens roll.

Källmaterialet för en i huvudsak kvalitativ innehållsanalys utgörs i främsta rummet av förordningar men Ericsson använder också annat material såsom predikningar, instruktioner och korrespondens mellan myndigheter. Framställningen har fått en stark prägel av referat, vilket är ondviktigt mot bakgrund av det vetenskapliga kravet på en tillräcklig redovisning av den analys som bildar grunden för slutsatserna.

Det religiösa tilltalet skrev in människan i en stor berättelse och i rollen som syndare. Den oförlåtna synden begången av någon eller några resulterade i ett straff som drabbade urskillningslöst kollektivt. Kriget var, i likhet med pesten och hungern, Guds straff för synden. I själva verket pågick två krig parallellt, ett

yttre och ett inre. Syndfullheten determinerade en överhet som utdelade straff och erbjöd beskydd. Överhetens åtaganden, såsom krig mot yttre fiender, nödvändiggjorde i sin tur olika centralmaktsprestationer.

Det religiösa tilltalet definierade också förhållanden av över- och underordning med krav på inordning och obetingad lydnad inom ramen för hustavlan. Det fjärde budordets föräldraskap och lydnadsplikt utvidgades till att omfatta överheten. Kungen var Guds utvalda redskap och svenskarna Guds egendomsfolk. Det religiösa tilltalet lade ett fundament för de andra tilltalen.

I det retoriska tilltalet var perspektivet inomvärldsligt. Det inbegrep förklaringar av varför krigspolitikerna och de med den förknippade uppoffringarna var nödvändiga. Riket hade angripits och en bestående fred kunde nås endast från en styrkeposition – som krävde ständigt nya rustningar. Det bjöd kungen emot att återkommande resa krav på pålagor, men uppoffringar kunde i den rådande situationen inte undvikas och fördelningen skulle ske så rättvist som möjligt. Tilltalet var individualiserande och direkt – konungen vände sig till undersåten – och åsidosatte därmed ståndssamhällets olika korporationer som förmedlande länkar.

Undersåtarna skrevs in i en föreställd gemenskap med relationen till kungen/(hus)fadern som konstituerande element. "Patria" och "pater" är som bekant besläktade. Jämlikhetsretoriken som förespråkade en ny ordning var en sprängladdning apterad i ståndssamhällets stenfot och därmed i förlängningen också ett hot mot kungamaktens ställning. Intressant nog saknas i förordningstexterna alla hänvisningar till den förflutna svenska storheten i götisk tappning. I ett tilltal som riktade sig till undersåtarna var den lärda konstruktionen irrelevant och framstår därmed närmast som trivselpyssell för lärdomshistoriker.

Det materiella tilltalet var, som benämningen antyder, nonverbalt, och utgjordes närmare bestämt av det kommunikativa i krigsbördornas fördelning och formerna för uttaget. Gamla privilegier erbjöd inte i krigets tid något skydds nät utan var och en ägde att bidra till den gemensamma saken efter förmåga och därmed rättvist i allmogens ögon men kränkande i den etablerade elitens perspektiv. Det var ett nivellerande tilltal, "en försakens och kampens gemenskap under kunglig ledning".

Resursuttaget som ideologiskt tilltal inbegrep proklamerandet av en frivillighet i prestationer. Också i sin skenbarhet fungerade frivilligheten negativt utpekande av envar som kontribuerade under sin förmåga. Resursmobiliseringen förutsatte ett myndighetslett undersåtligt samarbete som verkade integrerande och underströk den undersåtliga subjektiviteten.

Maktförhållandena var asymmetriska, men inom ramen för ett giltigt kontrakt erbjöd centralmakten/kungen beskydd, upprätthöll respekten för lag och garanterade ordningen i utbyte mot lydnad och skatter samt andra av situationen påkallade pålagor. Kungen föregick i *det beskyddande tilltalet* själv med gott exempel för sina soldater och undersåtar med personligt mod i faran, enkelhet i kläde-

dräkt och mat samt en "gemenhet" i sitt uppträdande. Sådan var konungen och han var läsbar.

De fyra kategorierna av tilltal är självfallet den med materialet förtrogna historikerns klassificering. Uppdelningen, som har tillkommit med inspiration i Göran Therborns forskning, framstår som genomtänkt och lyckad. Alternativa klassificeringar är givetvis inte uteslutna, och Ericsson framhåller att statligt tilltal också i andra former riktades mot undersåtarna.

Ett av dem var "det representativa tilltalet" som i främsta rummet var visuellt och fick sitt uttryck i konstnärers arbete. Ericsson har själv i likhet med Martin Olin och Mårten Snickare i tidigare forskning ägnat sig åt just detta.¹ Ericsson finner denna variant av tilltal mindre intressant i jämförelse med de fyra studerade eftersom målgruppen inskränkte sig till huvudstadsbor och samhällselit. Jag är inte helt beredd att dela denna uppfattning. Tilltalet materialiserades i huvudstaden men kunde förmedlas, till exempel i en trycksak eller genom hemvändande som nåtts av tilltalet.

Det fanns också ett för statsmakten inte oviktigt materiellt tilltal "i penning-, mynt-, låne-, tull-, import-, och exportpolitiken". Dessa tilltal riktades dock i främsta rummet mot en elit av köpmän. En del forskning föreligger, men mycket återstår enligt Ericsson att utföra. Han har visserligen gjort klokt i att inte inbegripa detta tilltal i sin redan i föreliggande skick stora undersökning, men detta borde inte ha hindrat honom från att föra en kort diskussion kring för detta tilltal väsentliga karaktäristika.

De bördor som lades på allmogen, deras form, det tryck de etablerade och den fördelning som skedde, konstituerade "ett materiellt tilltal med ideologisk innebörd" (s 266). Tilltalet var kommunikation men det behövde således inte nödvändigtvis vara verbalt: skatter och manskap togs ut, ämbetsmän ställdes till svars, kungen klädde sig enkelt. Hur låter sig detta kombineras med Ericssons grundsyn enligt vilket det ideologiska tilltalet ägde rum i språket inom vilket också det mänskliga tänkandet utövas? Rimligtvis var det så att det initialt nonverbala i något skede av kommunikationsprocessen verbaliserades. På denna punkt efterlyser jag större tydlighet från författarens sida, men en välvillig läsning ger vid handen att han tänker så här: tilltalet som kommunikation var verbalt eller nonverbalt men det blev föremål för tolkning och internalisering i en social interaktion mellan undersåtarna (i lokalsamhället) som ägde rum med hjälp av ett språk som var ideologiimpregnerat av de tidigare tilltal som kommunicerats och med olika utfall internaliserats. Det är i tolkningen av det nya tilltalet som subjektiviteten omförhandlas och förändras eller bibehålls oförändrad.

Kanalerna för tilltalet ingår inte i den primära fokuseringen i avhandlingen, men ägnas ändå ett visst intresse, och i ett sammanhang (s 108) gör Ericsson fak-

1. Peter Ericsson, "Bilden av suveränen", i Stellan Dahlgren, Anders Florén & Åsa Karlsson (red), *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, Stockholm 1993, s 148–174.

tiskt gällande att avhandlingens problematisering inbegriper förmedlingen. Och han är intresserad av tilltal som hade en bred publik som målgrupp. Detta aktualiserar en problematik som uppmärksammats i forskningen, men där mycket ännu återstår att klargöra, nämligen villkoren för predikstolen som massmedium. Historikern är hänvisad till de dokument som förmedlade det ideologiska tilltalet, men det mötte i mycket stor utsträckning sin mottagare i muntlig form, särskilt från de många predikstolarna i riket.²

Följande steg i det kommunikativa flödet är varken lättare att studera eller mindre intressant att få belyst: hur många var det som lyssnade och hur aktivt? Det gäller också självfallet fortsättningen fram till internaliseringen av det ideologiska tilltalet, omformningen av subjektiviteten, något som av Ericsson bedöms som "givetvis mycket svårt, om ens möjligt" att studera (s 71).

Som engagerad läsare av Ericssons avhandling måste jag upprepa gånger disciplinera mitt behov av att få veta vad "som hände sedan", det vill säga när talet har lämnat sin avsändare och blir *tilltal* i mötet med en mottagare. Som redan har framgått ingår detta inte i undersökningen. Det återstår för Ericsson eller någon annan att göra en fortsättning, men det som med fördel kunde ha inkluderats är en diskussion kring den samhälleliga relevansen av centralmaktens ideologiska tilltal. Så länge en uppfattning om internaliseringsgraden saknas ser jag resonnementet om feodal reaktion och böndernas aktivitet för att få behålla den goda biten i Karl XII:s kampsamhälle som riskabelt; risken för övertolkning är uppenbar. Och Ericsson säger sig i sista hand vilja bidra till en fördjupad förståelse av en hel epok, stora nordiska krigets tid och frihetstidens inledningsskede.

Några som helst betänkligheter att instämma i Ericssons teoretiska resonnement att statsmakt inte kan bestå utan ett ideologiskt tilltal som riktade sig mot invånarna i det egna landet hyser jag inte. Alternativet är hot om våld eller ett förverkligat våld, ett aktivt och legitimitetsurholkanande utövande av våldsmonopolet. Och en regim som inte förlitar sig på annat än sin råa styrka har framtiden emot sig. Vad är tvång och vad är tilltal – det fanns kanske ett tilltal också i tvånget? Överheten straffade exempelvis alla dem som i utbrett vardagsmotstånd inte fullgjorde sina plikter. Ett framtvängt yttre beteende förbyttes kanske så småningom i en internaliserad ideologi. Tvånget innehöll ett tilltal och tilltalet ett tvång. I tilltalssituationen fanns givetvis också ett strukturellt tvång – folket i kyrkbänkarna satt inte alltid där för att det önskade det. Det tvingande och det övertalande grep in i varandra.

Men hur såg mixen mellan internaliserat tilltal och yttre tvång ut under Karl XII:s regim? Åtgärder som tvingade fram resurser eller konformt beteende kontra ett övertalande ideologiskt tilltal – hur viktades de mot varandra? Finns det en

2. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, Lund 2001.

utveckling över tid? År 1719 förbjöds militär exekution av restantier.³ Detta kan självfallet tolkas som ett ideologiskt tilltal från en ny regim. Men det ger oss också en inblick i vad som de facto hade ägt rum under den gamla – våldet i osminkad form. Skillnaden mellan formerna för rysk beskattning i det ockuperade Finland åren före 1719 och svensk i den västra riksdelen var måhända försumbar.⁴

Uppsalahistorikern Martin Linde har nyligen problematiserat det uteblivna upproret under Karl XII.⁵ Han underkänner inte värdet av de kommunikationskanaler som fanns mellan styrande och styrda eller centralmaktens legitimerande åtgärder (det ideologiska tilltalet) men han lyfter fram de fullgoda anledningarna till ett uppror. Missnöjet var för handen, men på myndighetshåll tycks man ha varit måttlig bekymrad. Och den väpnade bondeoro som faktiskt förekom var hanterbar. Man kunde till och med dela ut vapen till uppbådsfolk och öva dem i vapnens rätta bruk. Linde uppmärksammar den omfattande militära närvaron inom rikets gränser under 1710-talet. "Det repressiva maskineriet", fanns på plats. Det ser han som om inte den enda, så åtminstone den mest centrala faktorn i det inställda upprorets problematik.

Tvång eller tilltal? – ett forskningslägesförankrat resonemang från Ericssons sida hade varit högtintressant att få ta del av. Något säger oss redan den omfattning tilltalet uppvisar, den energi som under en lång tidsperiod investerades i detta. Det faktum att man, motståndet i alla ära, lyckades få ut alla de resurser som faktiskt lösgjordes talar också för en rätt omfattande internalisering. Den till synes utrötliga upprepningen av argumenten kan kanske samtidigt ses som ett tecken på att tilltalet internaliserades på ett sätt som inte var optimalt i statsmaktens perspektiv. Undersätligheten var inte total, folk levde samtidigt både i och utanför hustavlans värld, verkar det som.

Min recension skall tillåtas sluta där den började, det vill säga i den tematik med vilken avhandlingen rundas av. Kriget och resursuttaget betonade allas likhet inför statsmakten, allas undersätlighet och den direkta förbindelsen mellan regent och undersäte utan förmedling av stånd eller andra korporationer. Utvecklingen kan uppfattas som en politisk individualisering eftersom den gav undersåtarna en "subjektivitet som självständiga rättssubjekt, med individuella, oförmedlade relationer till kungen eller statsmakten, präglade av bestämda ekonomiska rättigheter och skyldigheter". Den karolinska krigsekonomens nivellerande undersätisering pekar, som Ericsson framhåller, mot medborgarsamhället. Betonningen av internaliserade värden gör det förvisso också.

3. Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens nöd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*, Lund 1993, s 103.

4. Se Christer Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé. Den ryska arméns underhållssystem i Finland 1713–1721*, Åbo 1999.

5. Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoge och överhet under stora nordiska kriget*, Uppsala 2000.

I finländsk forskning kring individualiseringen och dess siamesiska tvilling sekulariseringen har man också gjort en koppling till stora nordiska kriget, men på ett annat sätt. Mikko Juvas vid det här laget gamla tes, som revitaliserats av den unga Jyväskylähistorikern Kustaa H J Vilkkuna,⁶ är att det var hungern, pesten, kriget och slutligen den ryska ockupationen som förvandlade den religiösa dogmen om enskilda synders kollektivt drabbande straff till en absurditet i den östra riksdelen och öppnade dörrar till en individuell gudsrelation inom ramen för 1700-talets och senare tiders väckelserörelser. Relationen till det gudomliga avkollektiviserades i en religiös eller kanske snarare kulturell individualisering. Individualiseringen ägde säkert inte rum sektorvis och i otakt. Det som gällde kungen som Guds jordiska viljeimplementerare gällde också den ultimata fadersgestalten.

Erfarenheterna var inte identiska i den östra och i den västra riksdelen, särskilt inte under krigets senare hälft, men i ett individualiseringsperspektiv var resultatet kanske likartat. Detta blir slutsatsen av en tentativ och välvillig samman skrivning av två insulära forskningslägen. Men hur väl håller de för att ställas mot varandra? Vilken vikt skall vi tilldela de delade respektive de icke delade erfarenheterna väster och öster om Bottniska viken? Det föreligger ett uppenbart behov av en dialog mellan forskare i Sverige och Finland kring denna intressanta problematik. Att det finns forskare som söker individualismens rötter inom den ekonomiska sfären ännu längre tillbaka i tiden gör inte situationen mindre intressant.

God forskning väcker och stimulerar som bekant till nya frågor. Peter Ericsson har på ett spännande sätt lyckats kombinera ett gammalt historikerintresse för statsmakt och människors materiella betingelser med ett nytt för språkets formativa kompetens. Avgränsningen av uppgiften är inte problemfri men frågeställning, metod och källmaterial balanserar varandra utmärkt. Textbehandlingsprogrammets stavningskontroll har lämnat kvar en del stavfel, men avhandlingen präglas av god akribi. Den är disponerad på ett genomtänkt sätt som fungerar utmärkt. Texten representerar en njutbart god sakprosa vilket inbjuder till att citera vad Anders Björnsson skrev år 2002 med anledning av historikernestorn Erik Lönnroths bortgång: "[V]etenskaplighet och elegans är inga oförenliga storheter."⁷

Nils Erik Villstrand*

6. Kustaa H J Vilkkuna, "Jumala elä rankaise minua: Yksilöllisen subjektin synty", i Heikki Roiko-Jokela (red), *Siperiasta siirtoväkeen: Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa*, Jyväskylä 1996, s 63–84.

7. *Dagens forskning* 18–19 mars 2002.

* Fakultetsopponent